

Ашымова А.С.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИЧКИ КОНТРОЛЬ ЖАНА АУДИТ КЫЗМАТТАРЫНЫН РЫНОГУН ӨНҮКТҮРҮҮ ЖАНА АНЫ МАМЛЕКЕТТИК ЖӨНГӨ САЛУУ СТРАТЕГИЯСЫ

Ашымова А.С.

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА УСЛУГ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ И АУДИТА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

A.C. Ashymova

STRATEGY OF DEVELOPMENT AND STATE REGULATION OF THE MARKET OF INTERNAL CONTROL AND AUDIT SERVICES IN THE KYRGYZ REPUBLIC

УДК:330/334.012(575.2)

Бул макалада заманбап рынок жана Кыргыз Республикасында ички көзөмөл жана аудит кызматтары рыногун өнүктүрүүнүн мамлекеттик жөнгө салуучулары менен байланышкан маселелер камтылган. Буга чейин, бир нече жыл аралыгында, аудит Кыргызстандын аудит стандарттары менен жөнгө салынып, өлкөдө аудиттин калыптанышында маанилүү ролду ойногон. Бирок, аны андан ары өркүндөтүү жана, атап айтканда, аудиттин сапатын жогорулатуу үчүн жаңы мыйзам базасы талап кылынган. Кыргыз Республикасында аудитордук ишмердүүлүктүн мыйзамдык камсыздоосун өркүндөтүүнүн зарылдыгы, аудиттин стандарттары, өлкөдө аудиттин калыптанышында маанилүү жана өз убагында роль ойногону менен, аудитордук кызматтын учурдагы шарттарын толук чагылдырбаганы менен шартталды базар жана чыныгы жашоодон бир катар маанилүү позициялардан артта калган.

Негизги сөздөр: ички көзөмөл, аудит, бухгалтердик эсеп, отчеттуулук, баалоо, методдору, ыкмалары, тышкы көзөмөл, маалымат, талдоо, каржылык абалы, пайда, киреше.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с современным рынком и государственными регулированиями развития рынка услуг внутреннего контроля и аудита в Кыргызской Республике. До этого, в течение нескольких лет, аудит регулировался стандартами аудита Кыргызстана и играл важную роль в становлении аудита в стране. Однако для его дальнейшего совершенствования и, в частности, повышения качества аудита требовалась новая законодательная база. Необходимость совершенствования законодательного обеспечения аудиторской деятельности в Кыргызской Республике обусловлена тем, что стандарты аудита, хотя и играют важную и своевременную роль в становлении аудита в стране, не в полной мере отражают текущие условия аудиторской деятельности и отстают от реальной жизни на ряде важных позиций.

Ключевые слова: внутренний контроль, аудит, учет, отчетность, оценка, методы, методы, внешний контроль, информация, анализ, финансовое состояние, прибыль, доход.

This article includes issues related to modern market and state regulators of the development of the market for internal control and audit services in the Kyrgyz Republic. Earlier, over the years, audit was regulated by Kyrgyz audit standards, which played an important role in the formation of audit in the country. However, for its further development and, in particular, improving the quality of audits, a new legislative framework was required. The need to improve the legislative support of audit activities in the Kyrgyz Republic was caused by the fact that audit standards, having played an important and timely role in the formation of audit in the country, did not fully reflect the current conditions in the audit services market and lagged behind in a number of significant positions from real life.

Key words: Internal control, audit, accounting, reporting, assessment, methods, techniques, external control, information, analysis, financial condition, profit, income.

Ички көзөмөл - башкаруунун маанилүү элементтеринин бири. «Ички көзөмөл натыйжалуу башкаруу чечимдерин кабыл алуу, ошондой эле аларды ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат. Ички контролдун бул аспектилери башкаруу процесстеринин циклдериинде ажырагыс бирдиктүү жана динамикалык өз ара аракеттенишет. Ички контролдун функциялары көп учурда ыкчам, коргонуу, жөнгө салуучу, маалыматтык, коммуникативдик жана профилактикалык иштерди камтыйт. Акыркы функция заманбап шарттарда өзгөчө мааниге ээ, анткени алдын-ала көзөмөлдөө керексиз четтөөлөрдүн алдын алат, уюмду айрым аракеттердин жагымсыз кесепеттеринен сактайт. Аудитордук кызмат көрсөтүү рыногунун өнүгүшүнө, биринчиден, экономии-

канын командалык-административдик системадан рынокко өтүшү жана экинчиден, мамлекеттик жөнгө салуунун натыйжасында мыйзамдык базанын өнүгүшү түздөн-түз таасир этет» [1, 2416.]. Маанилүү башкаруу категориясы катары башкаруу тутумунун маңызын жакшыраак түшүнүү, ал билдирген мамилелердин иштөө механизмдин ачуу, анын ар кандай компоненттеринин өзгөчөлүктөрүн ачуу үчүн, аны ар кандай белгилерге ылайык классификациялоо керек. Ички көзөмөлдүн классификациялоонун эң маанилүү аспектиси формалдуу. Ички контролдун формасын тандоо уюштуруу структурасынын татаалдыгына, ишмердүүлүктүн түрлөрүнө жана көлөмүнө, иштин ар кандай аспектилери чагылдыруунун максатка ылайыктуулугуна, уюмдун жетекчилигинин көзөмөлгө болгон мамилесине байланыштуу. Ички көзөмөлдүн өнүккөн түрлөрүнүн бири бул ички аудит. Ички аудиттин рыноктук жөнгө салуучулары объективдүү түзүлүш. Айтылган багытка мисал катары алсак, изилденип жаткан ишкананын ички аудиттин жардамы менен экономикалык натыйжалуулугун баалап жатып бүтүндөй ишкананын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугу, ишкананын капиталында катышуунун натыйжалуулугу менен алып келинген сырткы капиталынын натыйжалуулугу жана ишканага болгон инвестицияларын натыйжалуулугу) сыяктуу экономикалык ишмердүүлүктүн айрым түрлөрүнүн натыйжалуулугун эсепке алуу керек. Өндүрүштүн “натыйжалуулугу (эффективдүүлүгү)” түшүнүгү чарба жүргүзүүчү субъекттер үчүн экономиканын аймак, тармак, ишкана сыяктуу түрдүү ички деңгээлдеринде түзөтүү жана пландоо үчүн да, ошондой эле экономиканын инвестициялык жана тескөөчү институттардын объекттери сыяктуу сырткы деңгээлде ишкананын өлкөнүн экономикалык тутумундагы ээлеген ордун аныктоо максатында да өтө маанилүү. “Экономикалык натыйжалуулук” категориясы аркылуу чарбалык ишмердүүлүктүн бүтүндүүлүк, көп ченемдүүлүк, динамикалуулук сыяктуу маанилүү мүнөздөмөлөрү чагылуусун табышат. Сырткы чөйрөнүн ылдам өнүгүүсү экономикалык натыйжалуулук түшүнүгүнүн социалдык жана экономикалык түзүмдөрдүн өз ара байланышын эске алуу менен ишкананын туруктуу да, динамикалуу да абалына жараша трансформациялануусун талап кылат. Ишкананын экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуунун мүмкүн болгон ыкмаларын талдоонун алдынан бул көйгөй боюнча өз ичине учурдагы окумуштуулардын көп сандагы эмгектерин камтыган билимдердин базасын талдап алуу зарыл. Азыркы экономикалык адабияттарда натыйжалуулуктун көптөгөн түрдүү аныктамаларын жолуктурууга болот, бирок алар да анын мазмуну жөнүндөгү маселеге

толук аныктыкты киргизе алышпайт. Биз ички контролдун жардамы менен ишкананын натыйжалуулугун канчалык деңгээлде экенин аныктап, далилдей алабыз. Ички контролдун жардамы менен аныкталган натыйжалуулук – бул милдеттерди ресурстарды минималдуу сарптоо менен аткаруу, ал эми жыйынтыктуулук өнүгүүнүн стратегиялык маселелерди ишке ашыруу максатында тандалган багытынын туура экендигинин көрсөткүчү катары болоорун бөлүп көрсөтүүгө болот. Натыйжалуулук менен жыйынтыктуулуктун критерийлерин бири-бири менен байланышта колдонуу ишкананын каржылык-чарбалык ишмердүүлүгүнө берилген бааны анын стратегиясын ишке ашырууну түрдүү этаптарында жана анын андан аркы өнүгүү келечегинде алууга мүмкүнчүлүк берет. Бул түшүнүктөрдүн чектерин бөлүп көрсөтүү маанилүү, анткени натыйжалуулук менен жыйынтыктуулуктун критерийлеринин түрдүү катышы ишкананын тандалган стратегияга ылайык өнүгүү багытын туура тандоону ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берет.

Аудит чөйрөсүндөгү адистердин айтымына караганда, ички контроль ишканалардын натыйжалуулук сыяктуу тактап айтканда, ишкананын негизги көрсөткүчүн гана аныктап чектелбестен, башка иш-чараларга да контроль жүргүзөт. Алсак:

1. Ишкананын ички текшерүү мүмкүнчүлүгү;
2. Отчеттуулуктун туура эмес жазылганын аныктоо;
3. Каржылык маалыматтын эсеп маалыматтары менен шайкештиги жана аны жөнгө салуу;
4. Ар бир ишчинин кокустук жаңылыш тыянактардан арылтуу;
5. Аудитордун пикири ишкананын кызыкчылыгына байланыштуу;
6. Отчеттук маалыматтардын объективдүүлүгү ички контролдун натыйжалуулугуна түз пропорционалдуу болушу;
7. Мурунку маалыматтардын мааниси;
8. Жалпы эсепке алынган бухгалтердик эсептин принциптерин ырааттуу сактоо;
9. Мүмкүн болгон кызыкчылыктардын кагылышын контролдоо.

Ушул белгиленген талаптарды билүү жана аларды күндөлүк практикада колдонуу ички контролдун максаттарын жана ыкмаларын жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Аудит стандарттарын иштеп чыгууда, алар адистер тарабынан кеңири талкууланган так постулаттар тутумуна негизделиши керек, аларды колдонуу аудитордук иш-аракеттердин натыйжалуулугуна оң таасирин тийгизет. Аудит теориясынын жана

практикасынын стандарттары аудитордук процедура-лардын негизги эрежелери же фундаменталдык принци-птери катары түшүнүлөт. Аудиторлордун жана аудитордук компаниялардын басымдуу көпчүлүгүнүн аудитке болгон мамилени аныктоочу стандарттардын ички топтому жок экендигин жана аны өнүктүрүүгө умтулбагандыгын моюнга алышыбыз керек. Ички стандарттардын текшерүүлөрдүн жогорку сапатын камсыздоодо, алардын натыйжаларынын натыйжалуулугун жогорулатууда, аудитордук иштин эмгек сыйымдуулугун төмөндөтүүдө, аудитордук практикада жаңы технологияларды жана текшерүү методдорун колдонууда, Кыргызстандын ички аудит стандарттарын иштеп чыгууда маанилүү экендигин эске алуу менен талап кылынат. Бул максатта биз алдыңкы экономисттердин көз карашын изилдедик. Кыргыз экономикасы үчүн инновациялык иш-аракеттердин ички аудитинин эң алгылыктуу стандарттары болуп төмөнкүлөр саналат:

- максатка ылайыктуулук (стандарттарды иштеп чыгууда алар эске алынышы керек жана практикалык колдонуу, актуалдуулугу жана артыкчылыгы);

- ырааттуулук жана ырааттуулук (ички аудиттин ар бир кийинки стандарты колдонуудагы стандарттарга негизделип, ченемдик документтер менен шайкештикти жана башка ички стандарттар менен өз ара байланышты камсыз кылышы керек);

- логикалык шайкештик (бүтүндүгү, сөз айкындыгы жана презентация тактыгы);

- толуктугу жана деталдары (изилденип жаткан объектинин бардык олуттуу маселелерин камтуунун толуктугу);

- терминологиялык базанын биримдиги.

Биздин оюбузча, ушул стандартты колдонуу, ички аудит кызматтарынын кызматкерлеринин күнүмдүк милдеттерин аткарууда, жогорку кесиптик компетенттүүлүккө умтулуусунда жоопкерчиликти жогорулатат. Аудитордук ишти жөнгө салууда Мыйзам аккредитацияланган кесиптик аудитордук уюмдарга маанилүү орунду берет. Аудитти жөнгө салуучу башка мыйзамдарга Кыргыз Республикасынын "Лицензиялоо жөнүндө" Мыйзамы (өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен) [3] кирет. Ал мыйзамдын негизинде лицензиялоого байланыштуу негизги түшүнүктөр:

- лицензиялоонун негизги принциптери;
- лицензиялануучу иш-аракеттерди тандоо критерийлери;
- лицензиялоочу органдардын ыйгарым укуктары;
- лицензиялоо тартиби;
- лицензия талап кылынган иштин түрлөрү;
- аталган мыйзамдын күчүнө кирүү тартиби.

«Аудитордук иш Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте лицензияланууга тийиш. Лицензия Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган учурларда гана токтотулат. Күчүн токтото туруу жана лицензияны жокко чыгаруу Кыргыз Республикасынын Административдик укук бузуулар жөнүндө кодексинде белгиленген тартипте жүзөгө ашырылат. Аудитордук уюм тарабынан жыл сайын жүргүзүлүүчү аудит, экинчиден, аудиттин объектиси - бул финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгү, анын Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы тарабынан белгиленген милдеттүү стандарттарга шайкештиги, менеджменттин сапаты жана ички көзөмөлдүн абалы. Аудиттин стандарттары аудитти жөнгө салуу үчүн маанилүү. Аудиттин чет өлкөлөрдө дагы, ошондой эле Кыргызстанда дагы өнүгүшү аудитордук иш-мердүүлүктү унификациялоонун зарылдыгына алып келди» [4, 496.].

«Эл аралык стандарттардын чегинде кесипкөй аудитордук ассоциациялар же айрым аудитордук компаниялар ички (ички) аудит стандарттарын иштеп чыгышы мүмкүн. Төмөнкү деңгээлдеги стандарттар жогорку деңгээлдеги стандарттарга каршы келбеши керек жана алардын талаптары төмөн болбошу керек. Эл аралык стандарттардын негизинде улуттук стандарттар иштелип чыгат - аларды иштеп чыгуу учурунда эл аралык стандарттар эске алынат, же өнүгүүнүн негизи болуп саналат. Аудитордук стандарттар аудитордук ишти жүзөгө ашыруунун, аудиттин жана ага байланыштуу кызматтардын сапатын каттоонун жана баалоонун, ошондой эле аудиторлорду окутуунун жана алардын квалификациясын баалоонун жол-жоболоруна бирдиктүү талаптарды аныктайт. Аудит стандарттарынын мааниси, алар сакталганда, аудиттин сапаты, методиканын маселелери боюнча аудиттин унификацияланышы, аудитке болгон мамилелердин биримдиги жана аудитордук отчетторду түзүү камсыздалат. Эл аралык аудит практикасында стандарттардын 4 негизги түрү бар: 1) жалпы стандарттар; 2) жумушчу стандарттар; 3) отчеттуулуктун стандарттары; 4) белгилүү стандарттар.

Жалпы стандарттар текшерүүнү ким жүргүзүшү керектигин аныктайт, көзкарандысыздыктын, кесипкөйлүктүн, абийирдүүлүктүн зарылдыгын шарттайт. Жалпы стандарттарга аудиттин негизги принциптери, финансылык отчеттуулуктун аудитинин максаттары жана көлөмү, аудитордук билим берүү стандарты, аудитордун кардар алдындагы милдеттенме каты кирет» [5, 736.].

Жумушчу стандарттар аудитти пландаштырууга, аудитордук топтун мүчөлөрүнүн ишине мониторинг

жүргүзүүгө, ички көзөмөл тутумун изилдөөгө, тыянактарды жетиштүү негиздөөгө, алардын негизинде ишенимдүү корутунду түзүүгө талаптарды камтыйт. Аудиттин иш стандарттарына аудитордук ишти пландаштыруу, аудитордук далилдерди (түрлөрү, булактары жана алуу ыкмалары), аудитордун алдамчылык же катачылык табылгандагы аракеттери, аудитордун ишинин сапатын контролдоо ж.б. «Отчеттуулук стандарттарына финансылык отчеттуулуктун аудитинин аудитордук отчету, аудитордук отчеттун түрлөрү, баланстан кийинки, кийинки окуялар, аудитордук отчетко кол коюлгандан кийин ж.б. кирет. Бул стандарттар аудитордук отчетто мүнөзү жөнүндө толук маалыматтарды камтышы керек. текшерүү жана аудитордун жоопкерчилик даражасы. Айрым иш чөйрөлөрүндө аудит жүргүзүү үчүн колдонулган конкреттүү стандарттарга аудитордук банктар, камсыздандыруу иш-аракеттери жана башкалар үчүн атайын стандарттар кирет»[6,186.]. Натыйжада, аудитордук кызматтар рыногунун тез өнүгүшү анын рыногунун элементтерин жана мамлекеттик жөнгө салууну күчөтүп жатат деп айткым келет: атаандаштыктын күчөшү аудитордук уюмдардын арасында аудитордук кызматтардын жаңы түрлөрүнүн пайда болушу, сунушталган аудитордук кызматтардын сапатын контролдоо үчүн жаңы аудитордук бирикмелерди түзүү, эл аралык стандарттарга барган сайын окшош болуп жаткан аудиттин жаңы стандарттарын иштеп чыгуу мыйзамдык базаны иштеп чыгуу жана башкалар. Аудитордук кызматтар рыногунун андан ары өнүгүшү анын мамлекеттик жөнгө салуу ролун жогорулатынын белгилей кетүү керек, анткени аудитордук кызматтын сапатына мыйзамдык базаны жана мамлекеттик көзөмөлдү дайыма өркүндөтүп туруу зарыл.

Кыргызстанда ишканаларда ички контроль процессин азыркы базар шартына шайкеш калыптанышы эмгекти коомдук бөлүштүрүүнүн тынымсыз өнүгүп келе жаткан процесси, адистештирүүнүн тереңдешине байланыштуу, ички, контроль, эсеп, талдоо жана аудит тармактарын аралык кызматташуунун жана бир максат бойлоп чогуу пайдалануунун жогорку формасы, ишканаларды объективдуу башкаруунун субъектилери

катары улуттук экономикалык жана региондор аралык экономикалык мамилелердин тармактык багытын эске алып калыптанышына шарт түзөт. Айрыкча айтып койчу нерсе регионалдык ишканаларынын жалпы көлөмү эл чарба комплексин түзгөндүктөн, бул региондогу тармактардын жана ишканалардын иштешинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн өндүрүштүк ресурстарды толук пайдалануу максатында негизделген ички контроль процесси рынок шартында аймактар аралык байланыштарды талап кылат. Ички контроль терминин аныктоого болгон мамилелерге жана анын классификациясына ылайык илимий өнүгүүнүн тереңдигине карабастан, бул маселелер анын курамын аныктоо жана структураны тармактар жана чөйрөлөр боюнча конкреттештирүү даражасы менен тыгыз байланышта. Ички контролдун функционалдык жана тармактык түзүмүн мүнөздөмөлөрү үчүн маанилүү деп эсептөө керек. Анын негизинде гана ишканалардын иш-милдеттеринин мазмунун аныктоого, ишканалар аралык мамиле жана алардын ортосундагы пропорциялардын мүнөздөмөсүн алууга болот, ал анын иштешинин натыйжалуулугун көп жагынан аныктайт.

Литература:

1. Шеремет А.Д., Суйц В.П. Аудит Москва Изд. ИНФРА-М. М: 6-изд. 2018 г. 448 с.
2. Закон Кыргызской Республики от 30 июля 2002 года № 134 «Об аудиторской деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.03.2019 г.).
3. Закон Кыргызской Республики от 3 марта 1997 года № 12 «О лицензировании»
4. Арзыбаев А.А. и др. Международные стандарты финансовой отчетности. Бишкек 2016 г. Изд. Макспринт 320 стр.
5. Вахрушина М.А. Международные стандарты финансовой отчетности: Учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности "Бухгалтерский учет, анализ и аудит" /М.А. Вахрушина. Л.А. Мельникова, Н.С. Пласкова; под ред. М.А. Вахрушиной - М.: Омега - Л, 2018 - 568 с.
6. Александер Д., Бриттон Э., Йориссен Э. Международные стандарты финансовой отчетности. От теории к практике. – М.: Вершина, 2018г.-368 с.
7. Мухтаров М.М. Политический рынок и его специфика в современном мире: / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, № 9, 2012. С.232-235.